

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
مَنْ مَاتَ مِنْكُمْ فَاعْلَمُوا أَنَّهُ
مَاتَ فِي حَقِّهِ حَقًّا

٥١٩٩٢

دانشکده اصول الدین قم

پایان نامه دوره کارشناسی ارشد علوم قرآن و حدیث

موضوع

تاریخ و ستهای آن در نهج البلاغه

استاد راهنما

۱۳۸۲ / ۱۰ / ۳۰

دکتر محمد کاظم شاکر

استاد مشاور

احمد عابدی

نگارنده

احمد شاه علی فردوسی

نیمسال اول سال تحصیلی ۱۳۷۸-۷۹

کتابخانه دانشگاه قم
تاریخ ثبت کتاب

۸۸۴۹۲

تقديم

تقديم به اسوه حق و حقيقت، مولود كعبه، شهيد محراب حضرت
مولى الموحدين امام على بن ابي طالب عليه السلام و همه شهيدان راه حق و عدالت،
بالاخص دلاور بسيجى شهيد حسين شاه على كه در عمليات غرور آفرين
والفجر ۸ به درجه رفيع شهادت نائل شد.

تقدیر و تشکر

سپاس بیکران خداوند متعال را که توفیق انجام این رساله را عنایت فرمود، آنچه تقدیم حضورتان می‌گردد نتیجه مطالعات و تحقیقاتی است که با راهنمائیها و ارشادات اساتید گرانقدر جناب آقای دکتر محمد کاظم شاکر و جناب آقای احمد عابدی به انجام رسیده، بر خود لازم می‌دانم از زحمات و دقت نظر آن عزیزان تشکر و قدردانی نمایم.

همچنین سپاس و تشکر خود را از پدر و مادر بزرگوارم، دوستان، آشنایان و خانواده گرامی که در این زمینه بنده را مساعدت و یاری فرمودند ابراز می‌دارم.

چکیده

پس از قرآن کریم - معجزه جاوید پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله - نهج البلاغه برجسته ترین کتاب در ابعاد مختلف دینی، اجتماعی، سیاسی، اخلاقی و ادبی در عالم اسلام و جهان تشیع است.

در این رساله «تاریخ و سنتهای آن در نهج البلاغه» مورد تحقیق و بررسی قرار گرفته است. در آغاز ضمن بیان کلیاتی از تاریخ در تعریف آن گفته شده که تاریخ فقط ذکر حوادث و رویدادهای گذشته نیست، اگر چنین باشد مانند قصه گویی تنها جنبه سرگرمی و تفریح دارد بلکه منظور از آن، علاوه بر نقل حوادث و رویدادها نگرش جدی به روابط و علل بروز پدیدههای تاریخی است تا با تجزیه و تحلیل آنها بتوان اسباب سعادت یا شقاوت امتهای گذشته را شناسایی کرد و از تاریخ عبرت آموخت، چنانکه خدای تعالی فرمود «فَاعْتَبِرُوا يَا أُولِيَ الْأَبْصَارِ»

در ادامه، به سنتهای تاریخ از دیدگاه نهج البلاغه پرداخته شده است و در تعریف سنت آمده است: روشی است که خداوند امور عالم و آدم را بر اساس آن تدبیر و اداره می کند و منظور از سنتهای تاریخ قوانینی است که بر اجتماع و تاریخ بشر جاری و حاکم است، گاهی به صورت خیر و انعام و گاهی به شکل شر و انتقام عمل می کند، شناخت این سنتها برای رسیدن جامعه اسلامی به کمال واقعی خویش، لازم و ضروری می باشد.

امام علی علیه السلام در نامه سی و یکم نهج البلاغه به فرزندش امام حسن مجتبی علیه السلام می فرماید: «وَأَنَّ الدُّنْيَا لَمْ تَكُنْ لِيَسْتَقَرَّ إِلَّا عَلَيَّ مَا جَعَلَهَا اللَّهُ عَلَيْهِ مِنَ النُّعْمَاءِ وَالْإِبْتِلَاءِ؛ و بدان که جهان بر پای نمانده جز بر سنتی که خدا کار آن را بر آن رانده: که یا نعمت است و یا ابتلا».

در فصل پایانی رساله، ابتدا سنتهای تاریخی به دو بخش تقسیم شده است؛ «سنتهای مطلق و سنتهای مقید».

منظور از «سنتهای مطلق» آنهایی هستند که تحققشان بستگی به اراده و خواست انسان ندارد مانند سنت آزمایش، اما «سنتهای مقید» سنتهایی هستند که تحقق آنها بستگی به خواست، اراده و تلاش انسان دارد و حاکمیت آنها مشروط به شرط یا شروطی است مانند سنت حاکمیت صالحان.

در پایان نمونه هایی از سنتهای مطلق و مقید به تفصیل بیان شده است.

کلید واژه ها

تاریخ، سنت، نهج البلاغه، سنن الهی - سنتهای تاریخ.

فهرست مطالب

صفحه

عنوان

۱	فصل اول: کلیات
۲	۱-۱ مقدمه
۳	۲-۱ بیان مسئله
۳	۳-۱ سئوالات اصلی تحقیق
۴	۴-۱ فرضیات
۵	۵-۱ اهداف
۵	۶-۱ روش تحقیق
۶	۷-۱ اختصارات

۷	فصل دوم: پیرامون تاریخ
۸	۱-۲ معنای لغوی تاریخ
۱۰	۲-۲ تعریف اصطلاحی تاریخ
۱۲	۳-۲ تاریخ از دیدگاه غیر مسلمین
۱۴	۴-۲ ارزش و اهمیت تاریخ
۱۷	۱-۴-۲ عبرت آموزی از گذشتگان
۱۸	۲-۴-۲ تنقیح تاریخ
۱۹	۵-۲ تحول و تکامل تاریخ
۲۱	۱-۵-۲ نظریه ابن خلدون در مورد تکامل تاریخ

۲۱	۲-۵-۲ دیدگاه هگل و مارکس
۲۲	۳-۵-۲ نظر اسلام در باره تکامل تاریخ
۲۴	۶-۲ ضرورت تحلیل تاریخ
۲۷	۱-۶-۲ اسلام و کل تاریخ
۲۷	۲-۶-۲ اسلام و اجزای تاریخ
۲۹	۷-۲ فلسفه تاریخ
۳۲	۸-۲ عوامل مؤثر در حرکت تاریخ
۳۲	۱-۸-۲ خداوند
۳۲	۲-۸-۲ پیامبران
۳۳	۱-۲-۸-۲ پیامبر اسلام
۳۴	۳-۸-۲ امامان
۳۵	۴-۸-۲ دین
۳۸	۵-۸-۲ نواغ

۳۹	فصل سوم: پیرامون سنت
۴۰	۱-۳ معنی لغوی سنت
۴۱	۲-۳ تعریف اصطلاحی سنت
۴۳	۳-۳ انواع سنتها
۴۳	۱-۳-۳ سنتهای اجتماعی
۴۵	۲-۳-۳ سنتهای تاریخی
۴۶	۴-۳ قلمرو سنتها
۴۸	۱-۴-۳ خصوصیات پدیده‌ها و وقایعی که سنن تاریخی بر آنها حاکم است

۵۲	فصل چهارم: سنت‌های تاریخ در نهج البلاغه
۵۳	۱-۴ سنت‌های تاریخ در نهج البلاغه
۵۵	۱-۱-۴ آیا از نظر نهج البلاغه تاریخ سنت‌هایی دارد؟
۵۸	۲-۴ اهمیت کشف سنن تاریخی در نهج البلاغه
۶۱	۳-۴ روش نهج البلاغه در بیان سنت‌ها
۶۷	۴-۴ اصول حاکم بر سنن تاریخی
۶۷	۱-۴-۴ عمومیت و کلیت
۶۸	۲-۴-۴ استثنائات پذیرد
۶۹	۳-۴-۴ خدایی بودن
۷۱	۴-۴-۴ آزادی انسان

۷۶	فصل پنجم: نمونه‌های سنن تاریخی در نهج البلاغه
۷۸	۱-۵ «سنتهای مطلق»
۷۸	۱-۱-۵ سنت آزمایش
۷۹	۱-۱-۱-۵ فلسفه و حکمت آزمایش
۷۹	۱-۱-۱-۱-۵ استحقاق پاداش و کیفر
۸۰	۱-۱-۱-۲-۵ شکوفایی استعدادها
۸۱	۱-۱-۱-۳-۵ تزکیه و اصلاح نفس
۸۲	۱-۱-۲-۵ زمینه‌ها و وسایل آزمایش
۸۲	۱-۱-۲-۱-۵ ثروت و فرزند
۸۳	۱-۱-۲-۲-۵ صحنه نبرد
۸۵	۱-۱-۲-۳-۵ پست و مقام
۸۷	۱-۱-۲-۴-۵ آوازه نیک
۸۸	۱-۱-۲-۵ فقر
۹۰	۱-۱-۲-۶-۵ نشیب و فرازهای زندگی
۹۱	۱-۲-۵ سنت هدایت توسط پیامبران
۹۶	۱-۳-۵ سنت تنازع همیشگی حق و باطل در تاریخ
۹۷	۱-۴-۵ سنت غلبه حق بر باطل در نظام آفرینش
۹۹	۱-۵ سنت تابع بودن دنیا
۱۰۳	۲-۵ سنتهای مقید و مشروط
۱۰۳	۱-۲-۵ سنت امهال
۱۰۴	۲-۲-۵ سنت استدراج
۱۰۶	۲-۳-۵ سنت مکرالهی
۱۰۷	۲-۴-۵ سنت حاکمیت صالحان
۱۰۹	۲-۴-۱-۵ وظایف حکومت
۱۰۹	۲-۴-۱-۱-۵ الهام‌گیری از کتاب و سنت

- ۱۰۹..... ۲-۱-۴-۲-۵ دوری از خونریزی و خشونت
- ۱۱۰..... ۳-۱-۴-۲-۵ احترام به افکار عمومی
- ۱۱۰..... ۴-۱-۴-۲-۵ سرکوبی توطئه
- ۱۱۱..... ۵-۱-۴-۲-۵ احترام به حقوق انسانها
- ۱۱۲..... ۶-۱-۴-۲-۵ موضع مردمی و ضد اشرافی
- ۱۱۲..... ۷-۱-۴-۲-۵ تبعیض ستیزی
- ۱۱۳..... ۸-۱-۴-۲-۵ حمایت از محرومان و ستمدیدگان
- ۱۱۳..... ۹-۱-۴-۲-۵ تأمین رفاه عمومی
- ۱۱۴..... ۱۰-۱-۴-۲-۵ تنظیم عادلانه روابط اقتصادی
- ۱۱۵..... ۱۱-۱-۴-۲-۵ صلح طلبی هوشمندانه
- ۱۱۵..... ۱۲-۱-۴-۲-۵ همگونی با مردم در زندگی
- ۱۱۶..... ۱۳-۱-۴-۲-۵ ترجیح منافع عمومی بر منافع شخصی
- ۱۱۶..... ۱۴-۱-۴-۲-۵ عبرت از تاریخ
- ۱۱۷..... ۱۵-۱-۴-۲-۵ مبارزه با چاپلوسی
- ۱۱۷..... ۱۶-۱-۴-۲-۵ تأمین رفاه کارگزاران و کارمندان
- ۱۱۸..... ۱۷-۱-۴-۲-۵ ارفاق بی دریغ
- ۱۱۹..... ۲-۴-۲-۵ وظایف مردم در مقابل حکومت
- ۱۱۹..... ۱-۲-۴-۲-۵ پاسداری از ارزشها
- ۱۱۹..... ۲-۲-۴-۲-۵ پیروی و اطاعت رهبری
- ۱۱۹..... ۳-۲-۴-۲-۵ وفاداری نسبت به رهبری
- ۱۲۰..... ۵-۲-۵ سنت حاکمیت اشرار
- ۱۲۱..... ۱-۵-۲-۵ زمینه‌های حاکمیت اشرار
- ۱۲۱..... ۱-۱-۵-۲-۵ مسئولیت‌گریزی
- ۱۲۲..... ۲-۱-۵-۲-۵ ترک امر به معروف و نهی از منکر
- ۱۲۲..... ۳-۱-۵-۲-۵ مغالطه و جو سازی
- ۱۲۳..... ۴-۱-۵-۲-۵ گرایش‌های استکباری

- ۱۲۳..... ۵-۲-۵-۱-۵ غوغاسالاری
- ۱۲۴..... ۲-۵-۲-۵ پی آمدهای حاکمیت اشرار
- ۱۲۴..... ۱-۲-۵-۲-۵ گمراهی، وحشت و اختناق
- ۱۲۵..... ۲-۲-۵-۲-۵ انحطاط اخلاقی و فرهنگی
- ۱۲۵..... ۳-۲-۵-۲-۵ چپاول ثروت‌های مادی
- ۱۲۶..... ۴-۲-۵-۲-۵ ابتذال سیاست
- ۱۲۷..... ۶-۲-۵ سنت تسلط ستمگران بر یکدیگر
- ۱۲۹..... ۷-۲-۵ سنت امدادسانی
- ۱۳۱..... ۱-۷-۲-۵ زمینه‌های امداد الهی
- ۱۳۱..... ۱-۱-۷-۲-۵ استغفار و توبه
- ۱۳۱..... ۲-۱-۷-۲-۵ اطاعت حق
- ۱۳۲..... ۸-۲-۵ سنت عذاب دنیوی جوامع بشری
- ۱۳۵..... ۹-۲-۵ سنت ظهور و سقوط امتها
- ۱۳۷..... ۱۰-۲-۵ سنت استخفاف

- ۱۴۰..... منابع و مأخذ
- ۱۴۶..... چکیده انگلیسی

فصل اول:

کلیات

۱-۱ مقدمه

سپاس بیکران خداوند قادر متعال را که بر انسان منت نهاد و او را به نیروی علم و معرفت توانا کرد «الَّذِي عَلَّمَ بِالْقَلَمِ»^(۱).

درود و سلام بر پیامبر اسلام حضرت ختمی مرتبت محمد مصطفی صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ که رسالت سنگین بیداری و آگاهی انسانها را در طول حیات بر دوش کشید و در بیان معارف دین، تعلیم علوم و بیان احکام از هیچ تلاشی دریغ نکرد تا بشریت را از جهل و گمراهی نجات دهد. درود و سلام بر خاندان عصمت و طهارت، بویژه مولای متقیان علی بن ابیطالب عَلِيٍّ، قرآن ناطق، عالم به تأویل آیات الهی، او که با الهام از معارف غنی اسلام و منبع زلال علم الهی به تبیین و توصیف اسلام و احکام آن پرداخت و خود را به عنوان انسانی کامل در تاریخ معرفی کرد؛ امروز بشریت برای رسیدن به کمال و سعادت باید سیره این امام همام را الگوی خود قرار دهد.

نهج البلاغه کتابی است که همه ابعاد شخصیت والای انسانی: از معرفت، اخلاص، عبادت، عدالت و... را به ما معرفی می کند و تجسم عینی و عملی شخصیت امیرالمؤمنین عَلِيٍّ را می توان در این کتاب ارزشمند جستجو کرد.

نهج البلاغه دریای بی پایان معارف دینی، علمی، اخلاقی، اجتماعی و ادبی پس از قرآن کریم و بیانات پیامبر اسلام ﷺ می باشد.

زیننده این کتاب شریف است که بگوئیم نهج البلاغه «أَخُّ الْقُرْآن» (برادر قرآن) است و در اسلام پس از قرآن هیچ کتابی به بلندای عظمت آن نمی رسد.

۱-۲ بیان مسئله

یکی از مناسب ترین راههای استفاده از نهج البلاغه، بررسی موضوعی معارف این کتاب ارزشمند است، در نظر داریم در این رساله یکی از موضوعات تاریخی و اجتماعی مهم مبتلابه مسلمانان «سنت های تاریخ» را با استفاده از بیانات امیرالمؤمنین علی علیه السلام در نهج البلاغه با روش مذکور مورد بحث قرار دهیم.

۱-۳ سئوالات اصلی تحقیق

- ۱- دیدگاه امام علی علیه السلام در نهج البلاغه نسبت به تاریخ و ارزش و اهمیت آن چگونه است؟
- ۲- آیا از نظر نهج البلاغه تاریخ سنت هایی دارد؟ امام علیه السلام نسبت به کشف این سنت ها چه اهمیتی قائل شده اند؟ قلمرو این سنت ها کجاست؟
- ۳- روش نهج البلاغه در بیان سنت های تاریخ چگونه است و ویژگیهای آنها چیست؟
- ۴- شناخت دقیق انواع سنت های تاریخی و اعتقاد به آنها چه تأثیری در روند زندگی انسان دارد؟

۱-۴ فرضیات

۱- شناخت امام علیه السلام از تاریخ بسیار حکیمانه و عبرت آموز بوده، آن حضرت تاریخ و سرگذشت امتهای پیشین را سرلوحه امور زندگی خود قرار داده‌اند، از تجربیات تلخ و شیرین آنها استفاده کرده‌اند و آنها را به امت و اصحاب خود متذکر شده‌اند مانند سفارش امام علیه السلام به فرزندش امام حسن علیه السلام: «أَيُّ بُنَيِّ إِيَّيَّ وَ إِنْ لَمْ أَكُنْ عُمِّرْتُ عُمِّرْتُ مَنْ كُنَّ قَبْلِي فَقَدْ نَظَرْتُ فِي أَعْمَالِهِمْ وَ فَكَّرْتُ فِي أَخْبَارِهِمْ وَ سِرَّتْ فِي آثَارِهِمْ، حَتَّى عُدْتُ كَأَحَدِهِمْ...»^(۱) ای پسرک من... و اگر چه عمر دراز نکردم (مانند) عمر کسانی که پیش از من بودند (ولی) در کارهای ایشان نگریسته، در اخبارشان اندیشه نموده، در بازمانده‌هاشان سیر کردم چنانکه (مانند) یکی از آنان گردیدم....»

۲- در نهج البلاغه صریحاً به وجود سنت‌های الهی در تاریخ اشاره شده است حتی محدوده و قلمرو آنها نیز در بیانات امیرالمؤمنین علی علیه السلام مشخص شده مانند «أَسْتَدِلُّ عَلَى مَا لَمْ يَكُنْ بِمَا قَدْ كَانَ فَإِنَّ الْأُمُورَ أَشْبَاهُ»^(۲) بر پایه رویدادهای تاریخی گذشته، در مورد آینده استدلال کن چرا که جریانهای تاریخی همانند یکدیگر هستند.

۳- در کتاب شریف نهج البلاغه امام علیه السلام ضمن بیان سنتهای تاریخی در قالب روشهای مختلف و ذکر ویژگیهای آنها، اهمیت شناخت سنن تاریخی را نیز متذکر شده‌اند.

۴- امیرالمؤمنین علیه السلام با افرادی که حوادث تاریخی را تقدیرات غیبی می‌دانند، معتقد به قضا و قدر الهی هستند، تسلیم پیش آمدها و حوادث می‌شوند و آنها را تفسیر و توجیه می‌کنند به مقابله برخاسته، همچنین دیدگاه افرادی را که حوادث تاریخی را خود به خود و بر حسب

۱- فیض الاسلام، ترجمه نهج البلاغه، نامه ۳۱، ص ۹۰۴، تهران، چاپ آفتاب، صبحی صالح ۳۱، قم، انتشارات اسوه، چاپ دوم، ۱۴۱۸.

۲- عبدالمجید معادیخواه، فرهنگ آفتاب، جلد سوم، ص ۱۱۵۲، نامه ۳۱.